

ДЕМОКРАТИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ У СВІТЛІ УРОКІВ УГОРСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1956 Р. ТА УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 2004 Р.

Зпогляду теорії демократичних перетворень і досвіду угорської революції 1956 р. доводиться думка, що демократичні перетворення неминучі, а демократія є найбільш ефективною формою правління. Проводячи паралелі з помаранчевою революцією, автор визначає перспективи демократії в Україні.

Ключові слова: трансформація, демократія, угорська революція, помаранчева революція

Розглядаючи події півстолітньої давнини в Угорщині важливо глибше осмислити теоретико-методологічні проблеми, пов'язані з оцінкою сучасних трансформаційних процесів, демократизації суспільно-політичного та культурного життя.

В сучасній політичній науці значна увага приділяється цій проблематиці, існують різні підходи, більшість із яких розглядає сучасну трансформацію постсоціалістичних суспільств, до якого органічно включаються процеси демократизації, що охоплюють не тільки політико-владну сферу, а значно ширші загально-соціальні феномени існування суспільства [1].

Суспільно-політичні процеси у світі, в тому числі і в Україні, засвідчують колосальний розрив між цілями та можливостями здійснення реформування суспільства, його демократизації. Це зумовлює потребу теоретичного осмислення проблем політичного розвитку і модернізації, що виникають і динамічно змінюються в сучасних умовах. Існуючі наукові дослідження не вичерпали можливостей подальшої розробки широкого кола питань, пов'язаних з процесами демократичного політичного розвитку політичних систем, державної влади та політичної участі, концептуальних та процесуальних підходів їх формування та функціонування, тощо.

Історичний досвід доводить, що, незалежно від суб'єктивних прагнень різних пануючих угруповань основним засобом розвитку та функціонування політичного життя розвинутих країн сучасного цивілізованого суспільства є демократія. Політичний плюралізм, розподіл влад, електоральна змагальність, юридична рівність індивідів є системою, що адекватна ринковій економіці та громадянському суспільству. Це не тільки дозволяє утримувати на легальних засадах соціально-політичні конфлікти в певній мірі амортизувати напругу, що виникає в суспільстві, а також і забезпечувати можливості використовувати демократичні інститути для стабілізації існуючого ладу.

Демократія є створений тривалим перебігом розвитку цивілізації спосіб та умова діалогу, компромісного узгодження, взаємного обмеження суперечливих та конфліктних інтересів, посягань и переконань різних

суб'єктів соціального процесу. Це спосіб організації політичних та інших суспільних відносин та діяльності людей, що забезпечують інтеграцію суспільства на основі загальних інтересів, які виражають нормальну та оптимальну активність всіх його суб'єктів. Демократія – це одна із суспільно-політичних, морально-правових і культурних цінностей, оскільки виражає права людини та єдність загальнолюдських, класових, інтернаціональних, та національних інтересів в політичному житті. Вона охоплює всі досягнення людства – не тільки культурні явища людського духу, але й матеріальне життя, економіку, соціальну сферу. Більшість політологів справедливо зазначають, що демократія є синонімом свободи.

Наукове розуміння демократії полягає не тільки і не стільки в різновиді політичної структури суспільства, а як основного способу організації, упорядкування та регулювання відносин між всіма елементами соціальної структури суспільства, особливо з приводу їх економічних та соціальних інтересів. Йдеться про економічну та соціальну демократію. Рівень розвиненості громадянського суспільства залежить від співвідношення цих сторін демократії.

Демократія виступає суттєвою ознакою громадянського суспільства. Але необхідно долати традиційні погляди на демократію як обов'язковий атрибут тільки політико-владної сфери. Таке розуміння демократії як форми політичного устрою базується на невірному методологічному посиленні про можливе вирішення суспільних проблем тільки, або переважно політичними, владними, державно-адміністративними методами.

Тому необхідний широкий загальноцивілізаційний підхід до розуміння демократії не тільки як феномену політичної сфери, але й як широкого загальносоціального процесу, як способу організації і функціонування суспільства. Такий підхід передбачає єдність соціологічного та політологічного виміру демократії.

Актуальною проблемою у розумінні процесів демократизації політичного життя є усвідомлення їх дійсно глобального масштабу. Проблема, що виникає тут перед вченими та політиками – є проблемою порівняльної політології:

– чи припустимо розглядати процеси посткомуністичної трансформації в Україні у загальному теоретико-методологічному контексті поставторитарної демократизації кінця ХХ століття, або ж феномен посткомунізму в Україні вирізняється з цього ряду?

– які внутрішні фактори більше всього визначають долю демократизації – структурні, тобто переважно соціально-економічні, культурно-ціннісні передумови, що сприяють (чи перешкоджають) становленню та закріпленню демократичних інститутів та норм, чи, натомість, процедурні, тобто послідовність конкретних рішень та дій, що їх здійснює обмежене коло ініціаторів та безпосередніх політичних учасників процесу демократизації?

– яку роль відіграють масові політичні цінності та орієнтації у процесі демократичних перетворень? Якою мірою демократизація потребує опори на

масові демократичні цінності і чи є вони передумовою демократизації? Яка роль масової підтримки з боку суспільства в розвитку нових демократичних інститутів?

– В цих умовах, все більше усвідомлюється, що для проведення трансформації і модернізації необхідні глибоко осмислені моделі і програми збалансованих реформ.

Аналізуючи історичні події в Угорщині 1956 року, “Празьку весну – 68”, а також їх дослідження, можна зробити висновок про те, що вже в 50-60-х рр. XX століття існували теорії-гіпотези, які можна охарактеризувати як протрансформаційні. До них відносяться концепції “соціалізму з людським обличчям”, “ринкового соціалізму” та інші ідеї. Вважається, що саме вони заклали теоретичну основу і розкрили основні тенденції, цілі і завдання трансформації соціалістичних суспільств. В них викривалися суттєві недоліки останніх – командно-адміністративна економіка, тотальний контроль з боку партій-держави над суспільством, порушення прав людини, і вже цим вказувало на шляхи їх подолання.

Пам’ятні і трагічні події осені 1956 року в Угорщині залишили незабутній слід не тільки в угорській, а й європейській історії XX століття. Вони стали відображенням складних суперечностей повоєнного світу часів розгортання холодної війни та наслідком глибокої соціально-економічної, політичної та духовної кризи в Угорській Народній Республіці, першим і, безсумнівно, найгострішим проявом системної кризи світового соціалізму. Революція поклала початок краху прорадянських тоталітарно-комуністичних режимів у Центрально-Східній Європі, який успішно завершили народно-демократичні революції кінця 80-х років минулого століття.

Важливим кроком в переоцінці цих драматичних подій стала передача угорському урядові в листопаді 1992 року президентом Росії Б.Єльциним (який у виступі перед депутатами Державних зборів Угорщини офіційно вибачився перед угорським народом за радянську інтервенцію) секретних документів, які потім у 1993 році були видані в Будапешті. Ще раніше 2 травня 1990 року угорський парламент прийняв закон, в якому було проголошено, що в жовтні 1956 року в Угорщині спалахнула революція та розгорнулася визвольна боротьба, під час якої народні маси зі зброєю в руках виступили проти сталінської тиранії, за відновлення незалежності країни; цю революцію було придушено лише за допомогою зовнішніх сил [2].

Документи по історії національного повстання в Угорщині 23 жовтня - 4 листопада 1956 року свідчать про те, що найголовнішою причиною угорської революції була злочинна політика, яку проводила Угорська партія трудящих протягом багатьох років. Саме під її керівництвом та за прямої участі Москви, була розпочата політика, спрямована на злам щойно створених структур народно-демократичного ладу і утвердження політичного режиму радянського зразку. Ухвалена в Угорщині в серпні 1949 року Конституція, згідно з якою держава отримала назву Угорська Народна Республіка, проголосила встановлення в країні „диктатури пролетаріату“ та початок „будівництва соціалізму“. Лідер Угорської партії трудящих

(УПТ) Матяш Ракоші — один із колишніх комінтернівських функціонерів та найвідданіших сталінських політиків — мав по суті необмежену владу (поєднував посади генерального секретаря УПТ і прем'єр-міністра УНР, керував органами держбезпеки тощо).

Сліпо копіювався радянський „досвід“ 30-х років ХХ століття. Було схвалено перший п'ятирічний план на 1950—1954 роки, основним завданням якого була інтенсивна розбудова важкої індустрії. На селі почалося примусове кооперування, здійснювалися масові насильницькі виселення людей з міст, зазнала гонінь католицька церква... З 1952 по 1955 роки судовим і поліцейським переслідуванням піддано понад мільйон громадян (при населенні країни 9,5 млн.). У країні назривала системна криза, зростала кількість підпільних організацій [там само].

Сталінська модель соціалізму, втілена в Угорщині була спрямована на ліквідацію демократичних принципів післявоєнного угорського суспільства, знищення багатопартійної системи, формування інститутів централізованого управління економікою, організацію партійного контролю над засобами масової інформації, освітою та всім культурним життям, суттєве обмеження громадянських прав і політичних свобод, репресії над соціал-демократичними і, навіть комуністичними політиками. Всі ці явища літом 1953 року викликали системну кризу угорського суспільства. В той же час Матяша Ракоші було знято з посади голови Ради міністрів, а новий уряд було доручено сформуванню Імре Надю. Нажаль його перебування на посаді голови уряду було недовгим і вже в квітні 1955 року він був знятий з посади прем'єр-міністра і був виключений із складу УПТ. Тоді ж почалася реставрація сталінізму, яка зіткнулася із опозицією всередині УПТ, а також з демократичною опозицією, провідна роль в якій належала угорській творчій інтелігенції (Союз угорських письменників, Союз трудящої молоді, Союз угорських університетських та інститутських об'єднань). Саме студенти вперше сформулювали свої політичні вимоги та оголосили про проведення демонстрації 23 жовтня 1956 року. Ця демонстрація охопила не тільки, а й робітників, службовців державних установ, інтелігенцію, а також офіцерів, курсантів військових училищ і солдатів.

Архівні документи Угорської революції свідчать про те, що соціальною базою масового демократичного руху та нових органів влади (національних та революційних комітетів, які брали на себе роль місцевих рад) були промислові робітники, угорське селянство, дрібні ремісники та хозяєва, службовці та інтелігенція та студенти інших навчальних закладів. Після повстання 23 жовтня всі без виключення сили, що взяли в ньому участь (нові органи влади, політичні партії, що відроджувалися, профспілки, студентські організації) оголосили свої вимоги, серед яких основними були наступні:

- виведення радянських військ із території Угорщини та відновлення незалежності;
- ліквідація ракошистського політичного режиму та його інститутів;
- ліквідація монопольного становища УПТ та запровадження багатопартійної системи;

- оголошення нових виборів;
- відновлення демократичних прав і свобод;
- створення незалежних профспілок;
- відновлення приватної власності на рівні дрібних власників.

До цих вимог додалися чисельні соціально-економічні проблеми [3].

Велику роль в оцінці характеру угорських подій відіграв виступ Імре Надя по радіо 26 жовтня, де він наголосив, що «уряд засуджує погляди, у відповідності із якими нинішній грандіозний рух розглядається як контрреволюція» [там само]. Уряд Імре Надя, таким чином, розширив свою соціальну базу і в інтересах демократизації політичної системи Угорщини та зняття суспільної напруги, ухвалив рішення про поновлення діяльності політичних партій (Незалежної партії дрібних господарів, Національної селянської партії, Християнсько-демократичної народної партії).

28 жовтня на засіданні політбюро ЦК УПТ прем'єр рішуче засудив сприйняття нинішнього народного руху як контрреволюцію. Ця урядова заява Надя була схвалена ЦК УПТ, а під час вечірнього виступу по радіо він привітав угорський народ з перемогою революції і оприлюднив програму „великого демократичного, національного, народного руху, мета якого забезпечити національну незалежність і суверенітет країни, розвиток демократії у всіх сферах життя“. Уряд Імре Надя фактично проголосив перемогу народної революції, а сам 60-річний прем'єр став її вождем.

Отже, Угорську революцію, потім Празьку весну можна вважати першими спробами трансформації соціалістичних режимів Європи в бік демократизації. Пізніше аналіз практики соціалізму виклали в своїх книгах, лекціях, публічних виступах, здебільшого за кордоном, на Заході колишні члени керівництва компартій і соціалістичних держав. Зокрема це ідеї М.Джиласа, Г.Карделя, О.Шика, З.Млинаржа та ін. Саме вони заклали основи сучасним теорія трансформації і демократизації, які виникли на рубежі 90-х рр. ХХ століття.

Посткомуністичні революції, що відбулися в Україні, Грузії, Югославії є одним із способів демократизації суспільств, у яких трансформаційний процес на певному етапі свого розвитку набув зворотної траєкторії. Оскільки своїм головним завданням „Помаранчева революція“ ставила переведення суспільства на шлях демократичного розвитку, то за характером її теж можна визначити як демократичну [3]. Однак найголовніше в сучасній теорії, практиці демократизації полягає у розумінні того, що демократія створює тільки умови (можливості) для досягнення її високих цілей, а чи здійсняться вони чи ні – залежить якраз від того, як і за яких обставин будуть відбуватися демократичні процеси, які сили будуть впливати на них, приймаючи в них участь, які здібності будуть виявлені ними. У цьому полягає головна специфічна риса сучасного розвитку демократії у світі, яку деякі автори визначають як консолідацію демократії.

Аналізуючи демократичні революції другої половини ХХ – початку ХІХ століття можна виявити елементи схожості і відмінності, у тому числі між різними варіантами постсоціалістичної трансформації. До постійних

факторів, які прослідковується майже у всіх процесах відносяться:

- розповсюдження у сучасному світі нормативного відношення до демократії, яку розглядають як декларативний ідеал та мету суспільних перетворень;
- зростаюча масова привабливість демократичної моделі у світі і обумовлено цим делегітимізація авторитаризму як моделі національного розвитку;
- реальне зростання демократичних прав і свобод, що відбувається у багатьох країнах світу;
- економічна неефективність реформаторських можливостей авторитаризму у якості інструменту суспільної модернізації;
- історична приреченість тоталітарного устрою як закритого суспільства, яке не пристосоване до своєчасного якісного оновлення, а суцільний соціальний контроль є об'єктивно неможливим в умовах сучасної інформаційної технологічної революції, інформаційного суспільства.

На відміну від демократизаційних процесів, що відбувалися в минулому, посткомуністична трансформація охоплює не лише сферу політики. Виникнення дилеми одночасності обумовлено тоталітарним характером колишньої держави. Історичний досвід свідчить, що ці процеси можуть бути ефективними, якщо вони супроводжуватимуться синхронним динамізмом в економічній, соціальній, духовній сфері.

На жаль, при визначенні стратегії українського суспільства, частина загально-програмних цілей була обрана довільно, без критичного аналізу практики західних суспільств, без необхідного врахування внутрішньої логіки та особливостей розвитку України.

При цьому плідними є судження та дослідження ряду вчених про актуальність для України вичленування проблеми пізнання та трансформації власної цивілізації центральноєвропейського типу в рамках світового цивілізаційного процесу.

Україна знаходиться на завершенні початкового етапу становлення демократичної соціально-правової держави і переходу до втілення принципів та норм Конституції у реальне життя суспільства, держави, кожної людини. Але це бажання далеко не завжди збігається з реальністю. Існує суперечність між продекларованими нормами і реальними можливостями та бажаннями їхнього втілення. До основних причин такої ситуації відносяться:

- недостатній розвиток стійких елементів громадянського суспільства;
- відсутність необхідної кількості активних соціальних суб'єктів демократичної трансформації суспільства;
- недостатній рівень політичної і правової культури, як всього суспільства так і його еліти;
- певна безсистемність та неупорядкованість законодавства.

В політико-правовій літературі розрив між бажаними конституційно визначеними змінами і суспільно-політичною реальністю одержав назву „уявний конституціоналізм” (М. Вебер).

Однією з суттєвих причин цього явища є глибока суперечність між

конституційно-вираженим демократичним ладом і реальною практикою управління, яка поєднує як демократичні так і авторитарні тенденції.

Існують певні особливості українського варіанту демократії, на які звертають увагу українські політологи. Значною мірою це залежить від характеру політичного режиму, що склався в Україні з 1991 по 2004 рік, який поєднував ознаки патрімоніального авторитарного режиму і панування кланової олігархії.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, не слід розглядати в лінійній площині. На нашу думку, тут коректніше було б говорити принаймні про два різновекторні процеси.

Перший – пов'язаний зі змінами політичних інститутів, суспільної свідомості в напрямі демократизації.

Другий – з рухом в зворотному напрямі: збереження і розвиток інститутів авторитарного режиму, процес олігархізації.

В широкому просторі соціальних трансформацій, в якому опинилась нині Україна та інші пострадянські країни, багато в чому має місце хаотичність, яка породжується поки що неясним закінченням протистояння соціальних сил реформації і реставрації та наявним в наслідок цього вакуумом влади, права, моралі. Межі сфери соціального хаосу в посттоталітарному суспільстві не залишаються незмінними, вони постійно пульсують між мінімумом та максимумом. Амплітуда таких коливань визначається тим, які соціальні компоненти – реформаційні чи реставраційні – домінують на тому чи іншому етапі історичного розвитку певного суспільства. Тому при багатоманітності форм переходу від тоталітарної до посттоталітарної системи головними залишаються дві вказані взаємовиключні тенденції.

Отже, в Україні відбувається особливий варіант суспільних трансформацій – формування новітнього варіанту авторитаризму, що виріс за фасадом слабко виражених демократичних інститутів.

Той проміжний режим, що виник в Україні внаслідок дії означених умов та чинників, поки що не став демократичним на ділі. Радше, його можна розглядати як формально демократичний. До нього можна застосувати різні назви: ліберальний або, як пише Б. Осадчук, „бюрократичний авторитаризм“, або „делегативна демократія“, або навіть „посткомуністичний неототалітаризм“ (за висловом О. Дергачова). Та незалежно від назви, реальність в Україні є такою, що суспільство має політичні інститути, які за формальними ознаками цілком демократичні, але визначені конституцією та законами процедури їх функціонування постійно порушуються. Перебіг парламентських та президентських виборів засвідчує недотримання політичними елітами демократичних норм у реальній, а не декларованій політичній діяльності. За фасадом демократичної і ліберальної риторики ховається стійка тенденція збереження стану невизначеності на тривалий час.

Поведінці великої частини української владної еліти властиві риси, протилежні до демократичних. Це — непублічність, непрозорість, зорієнтованість переважно на особисті (сімейні, кланові, групові), а не суспільні інтереси. Як інструмент регулювання суспільних відносин

інститути державної влади в Україні є слабкими. А це призводить до підсилення інших посередницьких структур та зв'язків, які ведуть до зміщення громадянських стосунків негромадянськими. Основними перешкодами консолідації демократії в Україні, як і в інших країнах колишнього СРСР, є слабкість політичних інститутів, недемократична поведінка еліти, недостатня політична участь населення. Подолання цих перешкод вимагає часу.

Деякі науковці констатують ознаки формування в Україні олігархічної політичної системи, в основі якої опинилися основні корпоративні групи інтересів, при тому, що масові інтереси як і раніше недостатньо артикульовані і не мають адекватного політичного представництва. В нашій науковій літературі, як і в політичній публіцистиці, з'явився феномен так званої „олігархії“.

Фактично це один з різновидів елітарного правління, при якому переплетені влада та власність, а формальні інститути демократії використовуються в недемократичних цілях. Такий результат поверхової демократизації, особливо небезпечний при відсутності механізму демократичного контролю за діями влади. Однозначні критерії для такої демократії суперечливі.

Порівнюючи історичні умови, в яких відбувалася угорська революція 1956 року та помаранчева революція в Україні 2004 року, можна зробити висновок: домінування демократії на міжнародній арені, неспроможність авторитарних режимів вирішувати нагальні проблеми суспільного розвитку, поступове становлення структур громадської самоорганізації, зміна генерацій викликає надію, що успіхи посткомуністичних суспільств у вирішенні нагальних політичних та соціально-економічних проблем спроможні стати дієвим чинником пришвидшення процесу демократизації.

Базовими основами демократичної консолідації України можуть стати найбільш всеосяжні ідеї і цінності, що схвалюються і підтримуються противниками різних політичних течій, груп з різними соціально-економічними інтересами. Проте найбільш легко був досягнутий так званий негативний консенсус за формулою „так жити не можна“. Однак для конструктивних перетворень він виявився малопродатним і виражає заперечення не стільки колишнього тоталітарного порядку, скільки плутанини перехідного періоду. Більш того, критично-руйнівна орієнтація не властива демократії, навіть протипоказана їй. На цьому ґрунті розквітає ультраправий радикалізм і політичний авантюризм із усіма властивими їм наслідками. Істинна демократія спрямована на творення, на повагу до всього, що створено працею попередніх поколінь. Тому і демократична воля до влади — це не агресивність, не прагнення до панування, не простір для стихії й ірраціоналізму, а перевага раціональної першооснови в політиці, завдяки якій можна приборкати соціальну стихію. Зрозуміло — перехідна політична система, це вже не система, що заснована на ієрархічній структурі незмінюваної влади, але ще и не система розвинутих інститутів конкурентної представницької демократії, відкритих змінам і соціальним,

і політичним імперативам розвитку. Звідси її конфліктогенність, взаємна недовіра членів громадянського суспільства, що формується, і схильної до політичної монополії на владу з боку авторитарно-бюрократичної держави. Політико-правові відносини нового типу ще тільки формуються у свою систему норм, інститутів і цінностей. Саме модель регулювання суспільних відносин, що заснована не на пануванні і підпорядкуванні, а партнерстві та взаємозалежності, складає політико-правовий зміст консенсусної демократії.

Перехід до демократії - не самоціль, а шлях створення цивілізованої сучасної системи, стабільної, здатної до саморозвитку і утворюючої усі необхідної умови для нормального життя людини. Проблема демократії для нашої країни - це проблема формування такої соціальної і політичної системи, яка б забезпечувала керованість суспільством при участі народу, припускала б можливість заміни влади без насильства, гарантувала б дотримання і захист прав і свобод людини. Таким чином, успішне здійснення країні демократичної модернізації пов'язано з формуванням сучасної політичної і правової системи, виборчої системи, забезпеченням поділу і взаємодії влади, реформуванням державного механізму, і насамперед судової влади, введенням сучасних механізмів і процедур пом'якшення конфліктів у державно-правовій сфері, забезпеченням прав і свобод людини і громадянина.

1. Горбатенко В. Постмодерн і трансформація ціннісної основи людського буття // Політичний менеджмент. – 2005. - №1. 2. Венгерский меридиан. Журнал общесвенных наук. Вып. 5.– 2003. – С. 34. 3. Романюк О. Посткоммунистичні революції // Політичний менеджмент. – 2005. - №4.

В. О. Ханстантинов

ПОЛІТИЧНИ МОБІНГ В УКРАЇНІ ДОБИ ПОСТМАЙДАНУ

Проаналізовані особливості сучасної політичної боротьби в Україні. Описується феномен мобінгу. Висвітлюються причини, ознаки, прийоми і способи його застосування в політичному протистоянні.

Ключові слова: політична боротьба, мобінг, влада, маніпуляція, державний діяч, рейтинг, недовіра, нетолерантність

Затяжна запекла боротьба у найвищих ешелонах української влади вирізняється однією, на перший погляд, дивовижною особливістю – ключовим фігурам ніби бракує сил, щоб розставити всі крапки над «і», вони начебто нездатні власноруч примусити суперника до остаточної капітуляції. Приміром, 2 квітня 2009 р. при направленні до Конституційного суду подання щодо необхідності дотримуватися процедури висунення кандидатури від коаліційної парламентської більшості на посаду Прем'єр-Міністра із вуст Президента суспільство вкотре почуло, що В.Ющенко не проти того, щоб